

D.33

DİYANET İLMİ DERGİ

PEYGAMBERİMİZ HZ. MUHAMMED (SAV)
- ÖZEL SAYI -

2. Baskı

ANKARA - 2003

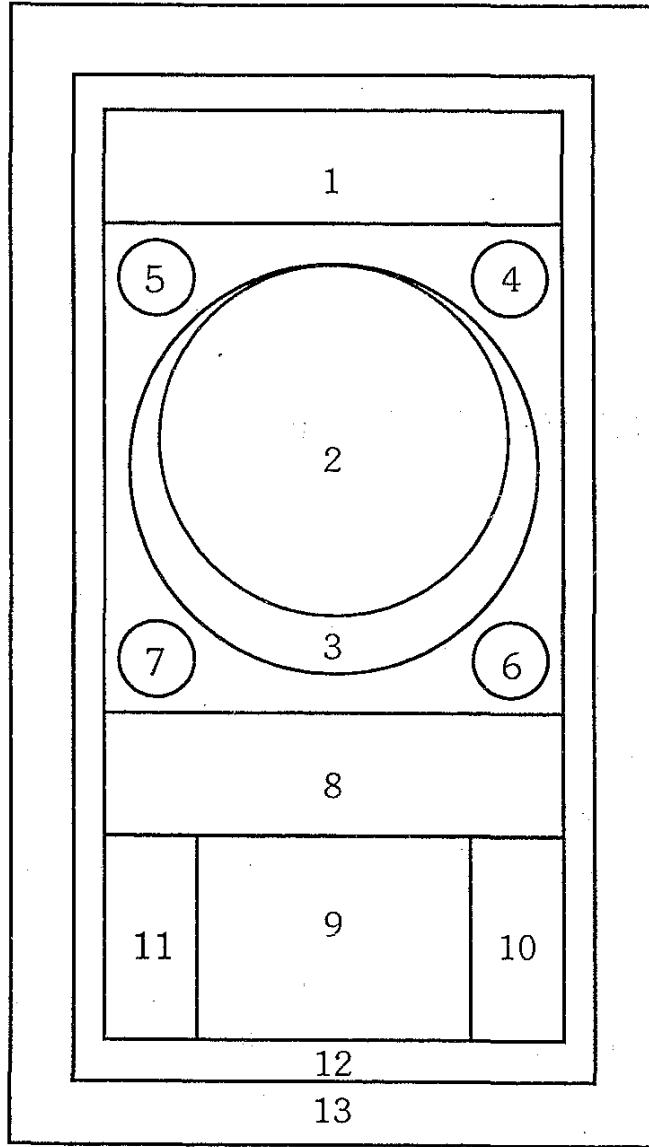
HAT SANATINDA HİLYE-İ ŞERİF'LER

M. Uğur Derman*

Üçyüz yılı aşkın bir zamandır Osmanlılar'a has bir sanat olarak görülen ve yazılıp bezenmesi Cumhuriyet devrinde de hâlâ sürdürülen hilye levhalarını bu makalemizle aziz okuyuculara tanıtmak niyetindeyiz.

İslâm inancı, putlaştırılabilecek kimselerin tasvirlerinden şiddetle kaçınmıştır. Bu sebeple, bir kaç asılsız minyatür dışında hiç kimse Resûlullah'ın resmini çizmeye lüzum ve cesaret duymamıştır. Hıristiyan âleminde Hz. İsa için uygulandığı gibi hayalî bir resim yapmaktansa, sahih târiflerden hareketle İslâm Peygamberi'ni hilyesinden öğrenip anlatmak; her inananın, gönlünde beliren şekliyle yaratılmışların bu en yücesini tasavvur ederek bağlanmasına vesîle olmaktadır. Bu ise, putları yıkan bir îman anlayışı için elbette daha gerçekçidir. "Süs, ziynet" mânâsının yanısıra "hilkat, sûret, sıfat" mânâlarını da taşıyan *hilye* kelimesi, *hilye-i saâdet* veya *hilye-i nebevî* terkipleriyle daha tamamlayıcı bir mâhiyet kazanmaktadır. Eskiden beri göğüs cebinde bir hürmet nişânesi olarak taşınmak için, gündelik el yazısı veya *nesih* hattı ile küçük çapta yazılan bu metnin, kaynaklarda yer almamakla beraber, ilk defa olarak hüsn-i hattın önde gelen isimlerinden Hâfız Osman Efendi (öl.1110/1698) eliyle levha şeklinde yazılmış bulunduğu kabul edilmektedir. Eski hattatlardan gelen bu konudaki sözlü rivâyetler, bilinen hilye şeklinin benzeri hiç bir levha çalışmasına anılan hat üstadından önce rastlanmayışı; Hâfız Osman'ın ise hem bu biçimi denemek, hem de farklı hilye metinlerini araştırıp bulmak ve bunu yazmak husûsundaki sanat-kârca gayretinin kesinlikle belirlenişi, bu kanaatin doğruluk payını artırmaktadır. Hilye levhalarının tarihî gelişimine geçmeden, en yaygın olan şekline göre tasarlanmış bölümleri incelenirse:

* Prof. h.c., Mimar Sinan ve Marmara Üniversiteleri.

Hilyenin en yaygın biçimindeki bölümleri gösteren şema:

1. Başmakâm, 2. Göbek, 3. Hilâl, 4. Hz. Ebû Bekir, 5. Hz. Ömer, 6. Hz. Osman, 7. Hz. Ali, 8. Âyet, 9. Etek, 10-11. Koltuklar, 12. İç pervaz, 13. Dış pervaz.

- 1) *Baş makâm* : Buraya mutlaka Besmele veya Eûzu Besmele, bâzan da Besmele'nin içinde geçtiği âyet (*Neml, 27/30*) yazılır.
- 2) *Göbek* : Hilye metninin büyük bir bölümünün sığdırıldığı göbek, bâzan "gövde" olarak da adlandırılmıştır. En yaygın şekli dairevî olmakla birlikte, beyzî (oval), hattâ murabba (dörtgen) şeklinde de tertiplenebilir.
- 3) *Hilâl* : Altın sürülmüş veya renklendirilmiş bir zemin üstüne tezyînî motifler, yahut sadece sıvama altın ile kaplanan bu kısmın mutlaka her hilyeye yapılması

şart değildir, sadece göbek etrafının tezhiplenmesiyle de yetinilebilir. Hz. Peygamber, bu âlemi nûruyla aydınlattığı için güneş ve aya benzetilmiş, dolayısıyla hilyenin göbek kısmında güneş, bunu çepeçevre saran bölümde de hilâl oluşturulmuştur. Hilyede tezyînat bakımından en zengin yer, göbek ve hilâlin etrafında kalan; ekseriyâ kare şekline tamamlanmış bulunan bu sâhadır.

- 4) Hz. Ebubekir, 5) Hz. Ömer, 6) Hz. Osman, 7) Hz. Ali : Bu yuvarlak, yâhut beyzî dört makâma ilk dört halifenin sırasıyla isimleri yerleştirilir. Resûlullâh'ın taşıdığı diğer dört isim de (Ahmed, Mahmud, Hâmid, Hamîd) bâzan bunların yerine yazılabilir. Dört halifeye, kalan diğer altı isim de eklenecek, cennetle müjdelenmiş on sahâbenin, yani "aşere-i mübeşşere"nin isimlerinin yazılmış olduğu hilyeler de mevcuttur. Göbekteki güneş ve ay teşbîhinden sonra bu on isimle de "Ashâbımın her biri yıldız gibidir; hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz" meâlindeki hadîs-i şerîfe telmih olunduğu, gelen rivâyetler arasındadır.
- 8) Âyet : Buraya, doğrudan doğruya Hz. Peygamber'le ilgili bir âyet konulur. En çok görülen, "Biz seni âlemlere ancak rahmet olsun diye gönderdik" (Enbiyâ, 21/107) meâlinde olanıdır. "Hiç şüphesiz, sen büyük bir ahlâk üzerindesin" (Kalem, 68/4) ve "Muhammed'in Allah Resûlü olduğuna Allah'ın şehâdeti yeter" (Feth, 48/28-29.) âyetlerinden biri de ilkinin yerine konulabilir, hattâ "kelime-i tevhîd" yazıldığı da vâkîdir.
- 9) Etek : Hilye metninin devamı ve duâ kısmı böyle adlandırılır. Şâyet metnin tamamı göbeğe sığdırılmışsa, bu bölüm bulunmayabilir. En son satıra hilyeyi yazan hattat da imzasını ve isterse yazdığı tarihi ilâve eder. Etek kısmının iki tarafında kalan boşluklara (10,11) *koltuk* denilir ve bu sâhada tezyînî motifler yer alır, hattatın künyesi buralara da taşabilir. Bütün levhalarda bulunması mütad olan iç pervaz (12) ve dış pervaz (13) ile hilyenin dış aksâmı da tamamlanmış olur.

Bu umûmî îzâhattan sonra Hâfız Osman'dan başlayarak hilyede görülen şekil ve metin farklılıkları şöyle sıralanabilir: Anlaşıldığı kadarıyla, Hâfız Osman hilye için yaygın olan biçimi geliştirmeden önce, katlanarak göğüs üzerindeki cepte taşınabilecek boyda ve yalnız *nesih* hattıyla Türkçe mealli hilyeler yazmıştır. Şimdiye kadar üçüyle karşılaştığımız bu hilyelerden birinde 1079/1668 tarihi görülmektedir. 22x14 cm. eb'âdında dört sütun üzerine tertiplenmiş olan ve Arapça bilmeyen Osmanlı müslümanına hitâp edebilmek bakımından isâbeti bulunan bu hilyede aslî metin düz satır halinde, Türkçe meâl ise çok daha ince *nesih* hattıyla -düz satırı üçgene tamamlayacak verev satırlarla- yazılmıştır. Üçyüz yıldan fazla bir za-

man öncesine âit olan ve Hâfız Osman'ın râvîsini belirtmediği bu hilyenin meâl kısmı -devrinin diliyle- şöyledir: "Mubârek alnı açık idi. Mubârek sakalı değirmi idi. Mubârek sakalına ak düşmüş idi. Mubârek gözleri kara idi./Bâzılar eyitti: Elâ gözlü idi. Bâzılar eyitti: Aka mâil idi. Bâzılar eyitti: Sarıya mâil idi. Mubârek kaşları açık idi./ İnce kaşlı ve tatlı dilli idi. Mubârek dişleri seyrek idi. Mubârek burnu yüce idi. Buğday tenli idi, derler./ Mubârek kulakları küçük idi. Mubârek damarları ince idi. Mubârek yüzü ve sakalı değirmi idi. Mubârek alnı geyn (geniş) idi./Mubârek elleri uzun idi. Mubârek boyu mevzun idi. Mubârek kadleri orta idi. Mubârek parmakları ince idi./ Mubârek beden-i şeriflerinde kıl yoğ idi. İllâ bir hat var idi, mubârek göğsünden/mubârek göbeğine varınca. İki omuzu mâbeyninde, mühr-i nübüvvet var idi. Ol mühr-i nübüvvetin, karnında yazılmıştı".

Bu ilk hilye tertibinden sonra Hâfız Osman, yüzyıllarca devam edecek olan en yaygın hilye biçimine geçişinde Hz. Ali rivâyetinin sâdece aslî metnini yazmaya başlamıştır. Bu rivâyetin meâli de şöyledir: "Hz. Ali (Allah ondan razı olsun), Hz. Peygamber'i (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerinde olsun) vafettiği zaman şöyle buyurdu: 'Hz. Peygamber'in boyu ne çok kısa, ne de çok uzundu, orta boyluydu. Ne kıvrık kısa, ne de düz uzun saçlıydı; saçı, kıvrıkla düz arası idi. Değirmi yüzlü, duru beyaz tenli, iri ve siyah gözlü, uzun kirpikliydi. İri kemikli ve geniş omuzluydu. Göğsü, ortadan karnına kadar kılsızdı. İki avucu ve tabanları dolgundu. Yürüdüğü zaman, sanki yokuş aşağı iner gibi rahatlıkla ilerlerdi. Sağına ve soluna baktığında, bütün vücuduyla dönerdi. İki omuzu arasında 'nübüvvet mührü' vardı. Bu, onun sonuncu peygamber oluşunun nişânesi idi. O, insanların en cömert gönüllüsü, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısı idi. Kendilerini ansızın görenler, onun heybeti karşısında sarsıntı geçirirler; fakat üstün vasıflarını bilerek sohbetinde bulunanlar işe, onu her şeyden çok severlerdi. Onun üstünlüklerini ve güzelliklerini tanıtmaya çalışan kimse: 'Ben, gerek ondan ve gerekse ondan sonra, Resûlullah gibi birisini görmedim' demek sûretiyle onu tanıtmak husûsundaki aczini ve yetersizliğini itiraf ederdi. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.'" "

Hilyenin bu biçimi, bâzan cebe sığabilmesi için üçe katlanabilir boyda ve katlanma yerleri deri yahut bez şerit yapıştırılarak takviye edilmiş murakkaa tarzında yazıldığı gibi, ahşap üzerine yapıştırılmış daha büyük boylu levha hilyeler de mevcuttur. Lâkin ağaç kurdları böyle hilyeler üstünde delikler açarak onları harâb etmişler; ayrıca o devirlerde üzerine cam geçirilmeyen bu hilyeler, aydınlatmada kullanılan yağ kandillerinin isiyile aşırı derecede kararmışlardır. Hâfız Osman hilyenin bu şekline

geçtikten sonra, bâzan asıl metni kısaltarak göbek kısmına sığdırmış, etekte ise yine aynı kalemle Türkçe: “*Kâmetin ey bûs-tân-ı lâmekân pîrâyesi/Nûrdan bir serudir, düşmez zemîne sâyesi*” beytini yazmıştır.

Hâfız Osman'ın ömrünün sonlarında (1109/1697) yazdığı bilinen Hz. Ali rivâyeti metinden başka, aynı biçimde ve cep için üçe katlanacak *murakkaa* şeklinde Üm-mi Ma'bed (hicret yolunda Hz. Peygamber'le karşılaşmış konuşan bir kadıncağız) rivâyeti hilyesi de görülmüştür. Bu hilyenin meâli de şöyledir: “*Aydın yüzlü ve güzel yaratılışlı idi; şişman olmadığı gibi zayıf ve ince de değildi. Gözlerinin siyahı ve beyazı birbirinden iyice ayrılmıştı. Saçı ile kirpik ve bıyıklarındaki kıllar gümrahtı. Sesi kalındı. Sustuğu zaman vakarlı, konuştuğu zaman da heybetli idi. Uzak-tan bakıldığında insanların en güzeli ve en sevimlisi görünümündeydi; yakından bakıldığında da tatlı ve hoş bir görünüşü vardı. Çok tatlı konuşuyordu. Orta boylu idi; bakan kimse, ne kısa ne de uzun olduğunu hissedirdi. Üç kişinin arasında en güzel görüneni ve nur yüzlü olanıydı. Arkadaşları, ortalarına almış durumda hep onu dinlerler; buyurduğu zaman da hemen büyüğünü yerine getirirlerdi. Konuşması tok ve kararlı idi*”.

Hâfız Osman, hilyelerinde Besmele ve âyet için *sülüs*, metin kısmı için *nesih*, imzâ için de *nesih* veya *rikâ'* (*icâzet*) yazılarını kullanmış, Besmele için bâzen *muhakkak* hattını da tercih etmiştir. Hâfız Osman sonrası, işte bu biçimiyle yeni hattat nesillere intikal eden hilye yazıcılığı, sanatkârın ibdâ' kâbiliyetine göre farklılıklar göstermektedir. Bu cümleden olarak, meselâ Yedikuleli Abdullah (öl.1144/1731), Şekerzâde Mehmed (öl.1166/1752), Mustafa Râkım (öl.1241/1826), Abdülkâdir Şükri (öl.1221/1806), Mahmud Celâleddin (öl.1245/1829), Esmâ İbret Hanım (XIX. yüzyıl) kendilerine has biçimde hilyeler bırakmışlardır. XIX. yüzyılda büyük eb'adlı kâğıt imâli arttığından hilyeler de çok daha büyük boyda yazılmaya başlanmış; saray ve konakların başodalarının geniş duvarlarında lâyük oldukları mevkii almışlardır. Bu hilyeler artık ahşap yerine husûsi mukavvalarına yapıştırıldığı cihetle, zamanımıza sağlam olarak erişmişlerdir. Büyük eb'adlı hilye yazmayı, her boyda olmak üzere 200 civarında hilye yazmış bulunan Kâdiasker Mustafa İzzet Efendi (öl.1293/1876) başlatmış, tabiidir ki *sülüs-muhakkak* ve *nesih* yazıları da böyle hilyelerde *celî* vasfını kazanmıştır. Yine fazla hilye yazanlardan Hasan Rıza Efendi (öl.1330/1920) ise büyük eb'adlı hilyelerinin *etek* kısmı altına *celî sülüsle* “*Sen olmasaydın, sen olmasaydın ben bu âlemleri yaratmazdım*” kudsî hadîsini de ilâve ederek hilye boyunu 2 m.nin üstüne çıkarmıştır. Yine büyük boy hilye yazanlardan, Fehmi Efendi (öl.1333/1915) metin kısmında *sülüs* kullandığı gibi, hilyelerinde *gubârî* denilen çok ince yazıya da büyük bir ustalıklarla yer vererek bunlarla çiçek motifleri resmetmiştir. Hat sanatında hilye şek-

li, namlı hattatlarca, "aşere-i mûcizât"ın (Hz. Peygamber'in on mûcizesi) ve ayrıca tâûn (vebâ) duâsının yazılmasında da denenmiştir.

Ahşaba yapıştırılmış bulunan eski hilyelerin üstü, tepelikli olarak oyulup kesilmiş; bu kısımlara taç şeklinde tezhibin yanısıra Medîne-i Münevvere (husûsiyetle Ravza-i Mutaahhara) minyatürü birlikte resmedilmiştir. Bu minyatürün bâzı hilyelerde Besmele'nin civarına yerleştirildiği de görülür. Hat sanatının köklü gelenekleri arasında bulunan icâzetnâmelerin (diploma) hilye yazmakla da alındığı görülmüştür. Meselâ Sultan II. Mahmud (öl.1255/1839), Filibeli (Bakkal) Ârif Efendi (öl.1327/1909), Hacı Kâmil Akdik (öl.1360/1941) ve Şeyh Aziz Rifâi (öl.1353/1934) sülûs-nesih hattından icâzetnâmeye birer hilye-i nebevî yazarak hak kazanmışlardır. Alışlagelmiş biçimiyle hilye yazmakta tanınmış hat sanatkârları arasında -yukarıda zikredilenlerden başka- Mustafa Kütahî (öl.1201/1787 den sonra), İsmail Zühdi Efendi (öl.1221/1806), Çömez Mustafa Vâsıf (öl.1269/1853), Abdullah Zühdi (öl.1296/1879), Mehmed Şefik Bey (öl.1297/1880), Mehmed Şevkî Efendi, Muhsinzâde Abdullah Bey (öl.1317/1899), Hacı Kâmil Akdik, Hâmid Aytaç (öl.1401/1982) ilk akla gelenlerdir. Bu hususta daha birçok isim sıralanabilir. Bununla beraber, hat bakımından sanat değeri taşımayan hilyelerin de sayısı az değildir.

Hat sanatı devamlı gelişerek zamanımıza kadar eriştiği için, hatla uğraşanlar hilye formasının enfes ve nâdide örneklerini bulup çıkarmaktan mânevî haz ve şeref duymuşlardır. Bilinen tarzda yazılanların dışında hilyeye bir yenilik getirmek, bu konuyla uğraşanların şîârı olmuştur. Yeri gelmişken belirtelim ki: Hilye levhalarıyla teşerrüfü kırkbeş yılı bulan bu makâlenin yazarı, şimdiye kadar hiç rastlamadığı hilye biçimleriyle hâlâ karşılaşmaktadır; öylesine çeşitlilik mevcuttur.

XIX. ve XX. yüzyılın iki mâruf hattatı, belki de ulemâdan bir zâtın hâtırlatmasıyla, hilyede o devre kadar yazılmadık metinleri denemiştir: Yahya Hilmi Efendi (öl.1325/1907), sahâbeden Ebû Hüreyre'nin yine Hz. Ali kaynaklı, fakat daha farklı ve uzun olan metnini levha olarak birkaç kere yazmıştır. Ancak bu metin bir hayli uzun olduğu için, göbek ve etek içindeki nesih hattıyla yazılan kısım alışlagelmiş hilyelerden daha geniş yer kaplamıştır. Reisülhattâtın Kâmil Akdik de Hz. Hasan'ın, Hz. Peygamber'in üvey oğlu Hind b. Ebî Hâle'den naklen rivâyetini levha şeklinde iki defa yazmıştır. Hz. Hasan'ın ifâdesiyle olan bu hilyenin meâlî de şöyledir: "*Peygamberimizin hilyesini çok iyi bilen dayım Hind b. Ebî Hâle'ye, Hz. Peygamber'in üstün vasıflarını sordum ve olduğu gibi belleyip hâfızama naksetmek için, bana ondan bahsetmesini rica ettim. Bu isteğim üzerine, dayım Hind b. Ebî Hâle şöyle buyurdular: 'Resûlullah Efendimiz, yaradılıştan heybetli ve muhteşemdi. Mubârek yüzü, dolunay hâlindeki ayın parlaklığı gibi*

nûr saçardı. Orta boyludan uzun, ince uzundan kısa olup, başı büyükçe idi. Saçları, kıvırcık ile düz arası idi; şâyet kendiliğinden ikiye ayrılmışlarsa onları başının iki yanına salar, değilse ayırmazlardı. Uzattıkları takdirde saçları kulak yumuşaklarını geçirdi. Peygamber Efendimiz'in rengi nûrânî beyazdı. Alnı açıktı. Kaşları hilâl gibi, gür ve birbirlerine yakındı; çatık kaşlı değildi. İki kaşının arasında bir damar vardı ki, öfkeli hallerinde kabarır, sâir zamanlarında ise gözükmezdi. Burunlarının üst tarafı biraz yüksekçe olup, üstü ince idi. Mu bârek burnunun üstünde -onu yüksek gösteren- bir nûr vardı ki, dikkatlice bakmayan kimseler, Peygamberimiz'i kartal burunlu zannederlerdi. Sakalı sık ve gür; yanakları ise yumru olmayıp düz idi. Saâdetli ağızları geniş, ön dişlerinin arası seyrekli. Göğüs çukuru ile göbeği arasında ince bir şerit gibi uzanan kıllar vardı. Gerdanı, saf mermerden tıraş edilen heykellerin boynu gibi gümüş berraklığında idi. Vücûdunun bütün âzaları birbiri ile uyumlu olup, yakışıklı bir yapıya sâhipti: Ne şişman, ne de çok zayıftı; karnı ile göğsü aynı hizâda idi. Göğsü ile iki omzunun arası genişçe, kemik mafsalları kalınca, vücûdunun açık yerleri gâyet nurlu idi. Göğüs çukuru ile göbeğinin arasını birleştiren kıllar, ince uzun bir şerit gibi uzanırdı. Bu uzanan kıllar dışında memelerinde ve karnında kıl yok idi; kolları, omuzları ve göğüslerinin üst tarafları ise son derece kıllı idi. Bilekleri uzun, el ayaları geniş, el ve ayakları kalın, parmakları ise uzunca (veya: kalınca) idi. Ayaklarının altı çukur (kemerli) idi; düztaban değildi. Ayaklarının üstü ise pürüzsüzdü; öyle ki, üzerine su dökülse yağ gibi akar giderdi. Yürürken, ayaklarını yerden biraz kaldırıp önlerine hafif eğilerek yürürlerdi. Ayaklarını ses çıkarıp toz kaldıracak şekilde yere sert vurmazlar; adımlarını uzun ve serî atmamakla berâber, sükûnet ve vekar üzere yürürlerdi. Yürürken, sanki meyilli ve engebeli bir yerden iniyor görünümü verirlerdi. Bir tarafa dönüp baktıklarında, bütün vücûdları ile birlikte dönerlerdi. Rastgele sağa sola bakmazlardı. Yere bakışları, göğe bakışlarından daha çoktu. Çoğunlukla gözucu ile bakarlardı. Ashâbı ile birlikte yürürken, onları öne geçirir kendileri arkada yürürlerdi. Yolda karşılaştığı kimselere, onlardan önce hemen selâm verirdi'."

Tamamı kûfî hattı ile yazılmış olan hilye enderdir. Metin kısmında nesih yerine bütünüyle sülûs hattı kullanarak Bakkal Ârif Efendi (öl.1327/1909) mükemmel bir hilye yazmış, son devir hattatlarından Hacı Nûrî Korman'ın (öl.1371/1951) da zikredilen hatla bir kaç hilyesi görülmüştür. Ta'lik hilyenin ilk denemesine Hâfız Osman devrinden hemen sonra rastlanırsa da, sanat vasfı kazanmış ta'lik hattı ile hilye Yesarî Mehmed Es'ad Efendi'yle (öl.1213/1798) başlar. 1192/1778 tarihli bu hilyenin hurde (ince) ta'likle yazılmış olan aslî metni

göbeğe sığdırılmış, etek kısmına ise Türkçe: “*Ey mihr-i cihan-tâb-i sipihr-î eze-lî/V'ey mâh-ı münîr-î felek-î lem-yezelî/Pervâne gibi şem'ine cem' oldu se-nin/Bûbekr ü Ömer, Hazret-i Osmân ü Alî*” rübâisi yerleştirilmiştir. Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi (öl.1265/1849) de bir hayli ta'lik hilye yazmış, aşere-i mü-beşşere'ye yer verdiği beyzî göbekli hilyelerinin etek kısmına ise Farsça: “*Deh yâr-i Bihîştî end meydân/Bûbekr ü Ömer, Ali vü Osman/Sa'dest ü Sa'id ü Bû Übeyde/Talha'st ü Zübeyr ü Abd-i Rahman*” kıt'asını yerleştirmiştir. Yesârîzâ-de'nin iki hilyesi devrinin iki namı müzehhibi olan Ahmed Hezargrâdî ve Hüsni efendiler tarafından zer-*endûd* (sürme altın) tarzıyla işlenmekte de ilk olmuştur. Ta'likle hilye yazmakta son zirve isim Hulûsi Yazgan'dır (öl.1358/1940). Daire-vî veya beyzî göbekler kullandığı gibi, *eteksiz hilyeler* de yazmıştır. “*Ve mâ ersel-nâke...*” âyeti yerine Ulu Ârif Çelebi'ye âid “*Mustafâ mâ câe illâ rahmeten lil-âlemin*” mısraını kullanmak ve etek kısmında bâzan sahâbeden Hassan b. Sâbit'in Hz. Peygamber hakkındaki “*Ve ahsenü minke..*” kıt'asına yer vermek de ona mahsustur.

Hüsni hat öğretiminde, mürekkebat meşkinin son safhasında Hz. Ali rivâyeti olan hilye metninin *sülüs-nesih* meşki için kullanıldığı da görülmektedir. Sedefle iş-lenen, *sülüs-nesih* hattıyla bir hilyede de büyük başarı sağlanmıştır. Fatih Câmii mü-ezzini Arab tarafından 1315/1897'de yazılan bu hilye Mûsika-i Hümâyün çavuşla-rından Said Ali tarafından abanoz üstüne sedefle işlenip Sultan II. Abdülhamid'e su-nulmuştur.

Hilye levhalarının tezhip cihetinden bahtsızlığı, XIX. yüzyıldan başlayarak tez-yînatımıza musallat olan Batı taklidi desenlerden yanadır. Pek az istisnâsıyla, o mükemmel yazı örneklerinin ne idüğü belirsiz motifler arasında kaybolup âdetâ görünmediği hilye örnekleri ekseriyettedir. Ancak 1940'lardan başlayarak klâsik tezhibin ilhâmıyla hazırlanan veya eski desenleri örtülerek yenilenen hilyeler, tez-hipleriyle İslâm Peygamberi'ne lâyük olmaya çalışan bir çehreyle ortaya çıkabilmiş-lerdir. Bu konuda ilk hatırlanacak müzehhip isimleri Muhsin Demironat (öl.1983), Rikkat Kunt (öl.1986) ve Mihriban Sözer (Keredin)'dir. Hilye-i Nebevî levhalarının yazılması ve bezenmesi sâdece Osmanlı Türkleri'ne ve onların Cumhuriyet devrin-deki torunlarına has olup, diğer İslâm ülkelerinde bu tarz bir uygulamaya rastlan-maz.

Son devirde Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) *Kıyas-ı Enbiyâ*'sında mevcut Türkçe metinden faydalanılarak Türkçe hilye de tertip edilmiş, hattâ geçen asrın sonlarında hattat Bakkal Ârif Efendi'ye yazdırılıp, Osmaniye Matbaası'nda o devrin imkânlarına göre mükemmel bir şekilde ve iki farklı boyda bastırılmıştır (1304/1887).

Hat sanatında hilye sınıfının bir şûbesi sayılabilecek olan *Hilye-i Hâkânî* kitâbetinin de yeri mühimdir. *Hâkânî* Mehmed Bey'in (öl.1015/1606) bu latif eseri *ta'lik* hattıyla *murakkaa* ve *levha* şeklinde yazılmıştır. Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin kaleminden çıkan 24 *kıt'*alık *murakkaa* ayrıca Nazif Bey (öl.1331/1913), Ömer Vasfi Efendi (öl.1347/1928) ve Şeyh Aziz Rifâî tarafından *taklid* edilmiştir. Levha şeklindeki enfes bir *Hilye-i Hâkânî* de Arnavutköyü Tevfikîye Câmii'nde Arabzâde Sadullah Efendi'nin (öl.1259/1843) *ta'lik* hattıyla mevcuttur. Eskiden konak duvarlarına kuşak şeklinde sırayla asılmak için, koyu renge boyanmış ince ahşap levhalar üstüne varak altınla, Yesarî Es'ad Efendi'nin müstakil satırlar hâlindeki *celî ta'lik* kalıplarından silkelenerek hazırlanmış olan *Hilye-i Hâkânî* de görülmüştür.

Başta Topkapı Sarayı Müzesi, Türk-İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul, Vakıflar Hat Sanatı Müzesi olmak üzere muhtelif müzelerde, bâzı kütüphanelerde (Süleymaniye, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi), câmi ve mescidlerde, husûsi koleksiyonlarda hilye örnekleri yer almaktadır. Ancak, bir daha toplanamayacak kadar fazla sayıdaki (100'ün çok üstünde, bir rivâyete göre 160) seçkin hilyelerden oluşan bir koleksiyonun 1950'li yıllarda dağılıp gidişi, sanat ve dînî kültür nâmına üzüntüyle hâtırlanacak bir vâkıdır. Kibrit kutusu ebâdından 2 m.yi geçen yüksekliği olanlarına kadar hilyelerin, ayrıca sâir hat eserlerinin yer aldığı, Tülbentçi Muhiddin Benli'nin Şehzâdebâşı'ndaki evinde bulunan bu koleksiyon, bir iflâs sonucu 75.000,-TL.na Eskişehir'li Süleyman Çakır'a devrolunmuş, Altunizâde'deki evinde koleksiyonu muhafaza güçlüğü çeken bu zâttan da Sahhaf Hacı Muzaffer Ozak bir yıl sonra 50.000,-TL.na almıştır. Topluca sahiplenecek kimse bulunmadığından, bu emsâlsiz koleksiyon zaman içinde dağıtılarak satılmıştır.

Hilyenin, bulunduğu yere huzur, bereket, saadet getireceğine; orayı âfetlerden ve yangından koruyacağına inanılmıştır. Bu levhaların sanki Hz. Peygamber'in zâtî bir hâtırası g'bi tâzîm edilmesi ve evlerde üstünün tüllerle örtülerek muhâfazası da geçmiş zaman İstanbul'unun dînî folklorunda göze çarpan bir husustur.

KAYNAKLAR

Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul, 1928, s.606.

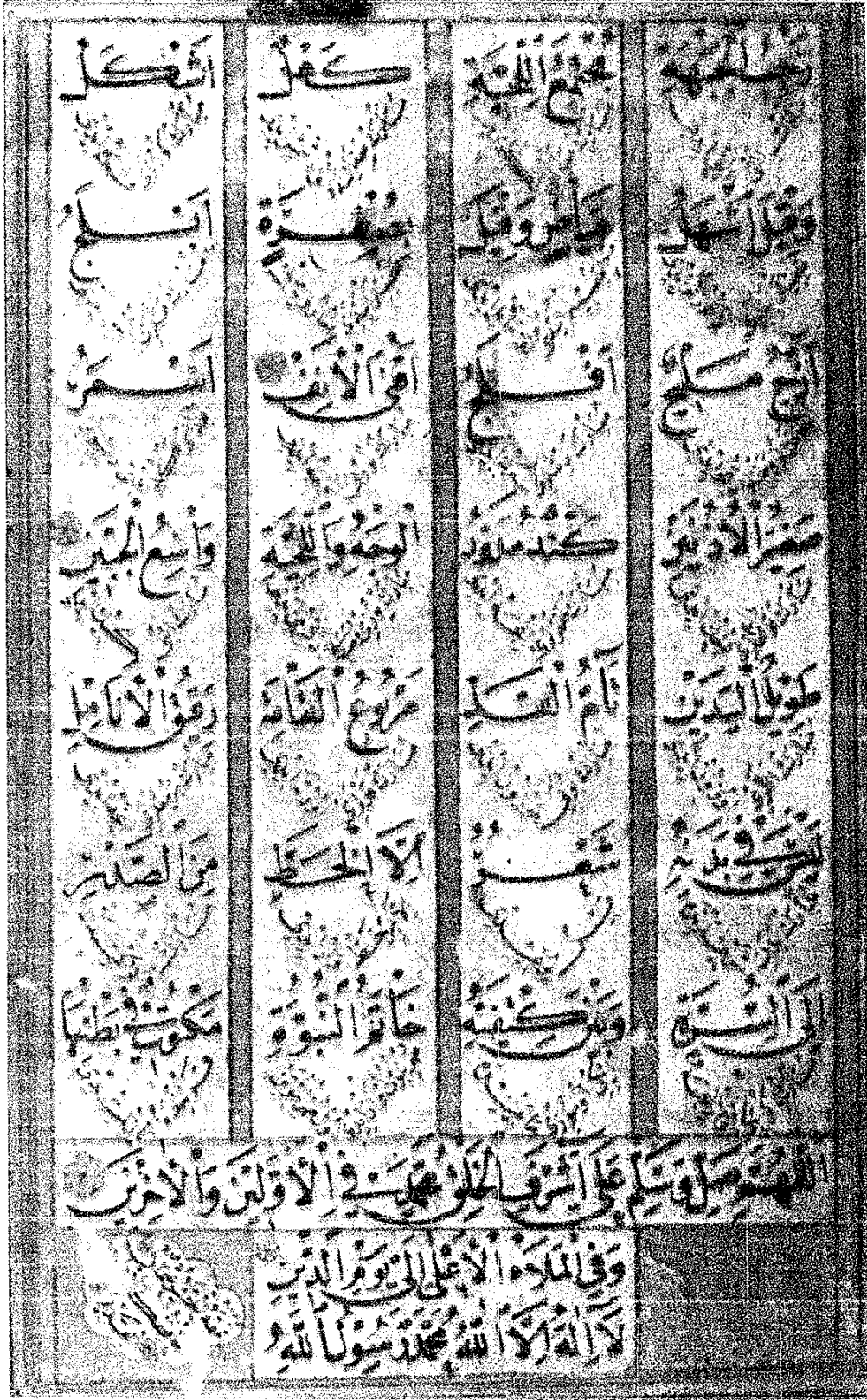
İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955, s. 486.

Üstün, Ayşe, "Hilye-i Saadet Levhalarının Tezhip Açısından İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir, 1990.

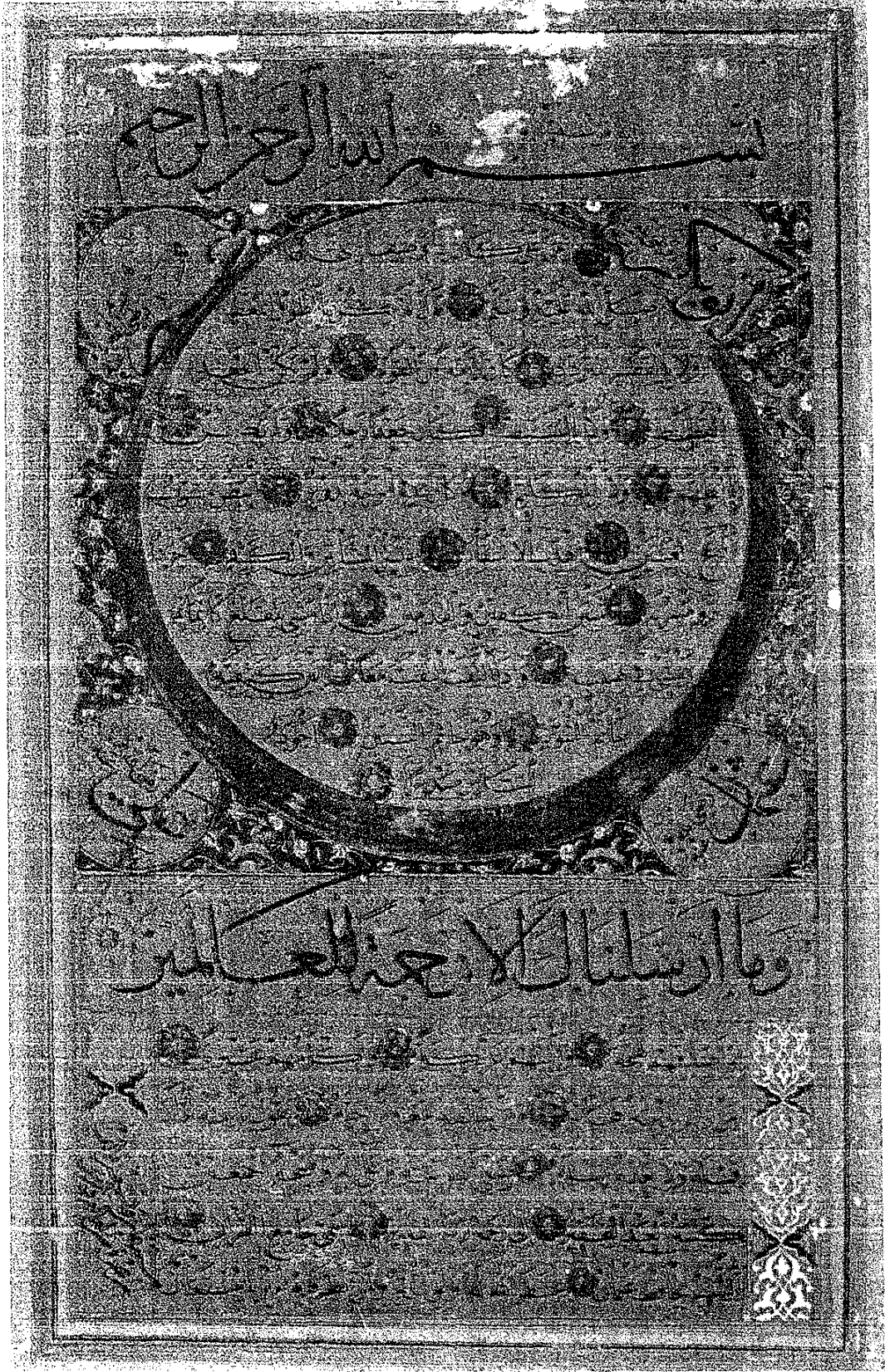
Yardım, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâili*, İstanbul, 1997, s. 45-69.

Derman, M. Uğur, "Kâdiasker Mustafa İzzet Efendi ve Yazdığı Hilye-i Saadet", *Hayat Mecmuası*, 47 (1970), s. 23-26.

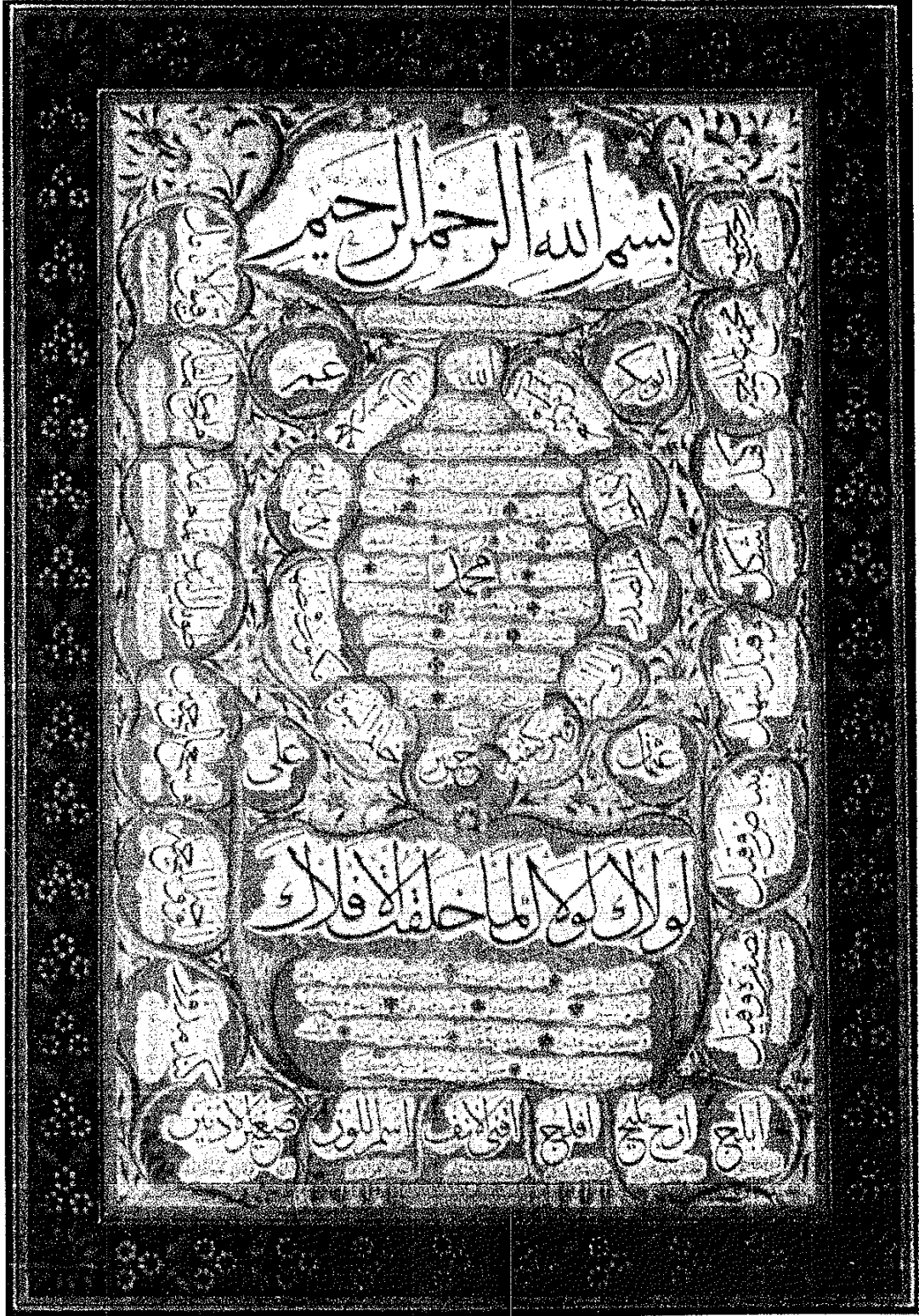
- , “Türk Yazı Sanatında İcâzetnâmeler ve Taklid Yazılar”, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1973, s. 716-728.
- , “Yazı Sanatımızda Hilye-i Saâdet”, *İlgi*, 28/1979, 32-39.
- , *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, İstanbul, 1982, pl.18, 19, 42, 49.
- , *İslâm Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul, 1992, s. 40-41, 200, 209, 215, 221, 231.
- , *Sabancı Koleksiyonu, Hat Sanatı*, İstanbul, 1995, s. 58-61, 86-87, 108-109, 114-115, 130-131, 138-139.
- , “Hilye (Hat)”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi/18*, s. 47-51.
- İmset, İsmet Hulûsi, “En Meşhur Türk Hattatlarını Şehzadebaşı’nda Bir Evde Buldum”, *Yedigün/742*, 1947.

Hâfız Osman'ın ilk hilye denemelerinden: Düz satırlar hilye metni, verev satırlar Türkçe meâlidir; nesih hattıyla yazılmıştır (Sevgi Gönül Koleksiyonu).

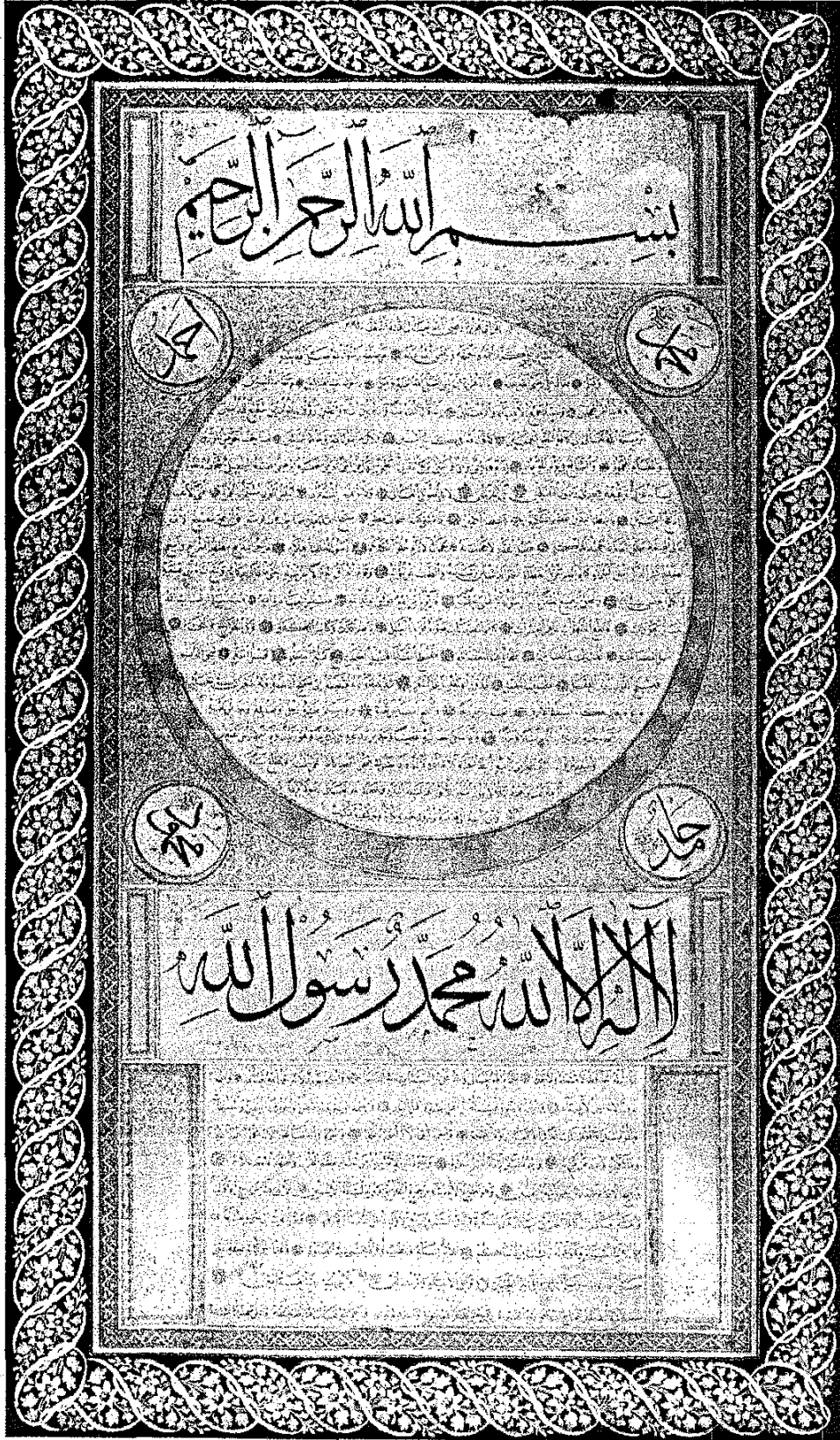
Hâfız Osman'ın klâsik hilye formasında yazdığı Hz. Ali rivâyeti sülüs-nesih hilye (1098/1687 tarihli, Erdoğan Demirören Koleksiyonu).

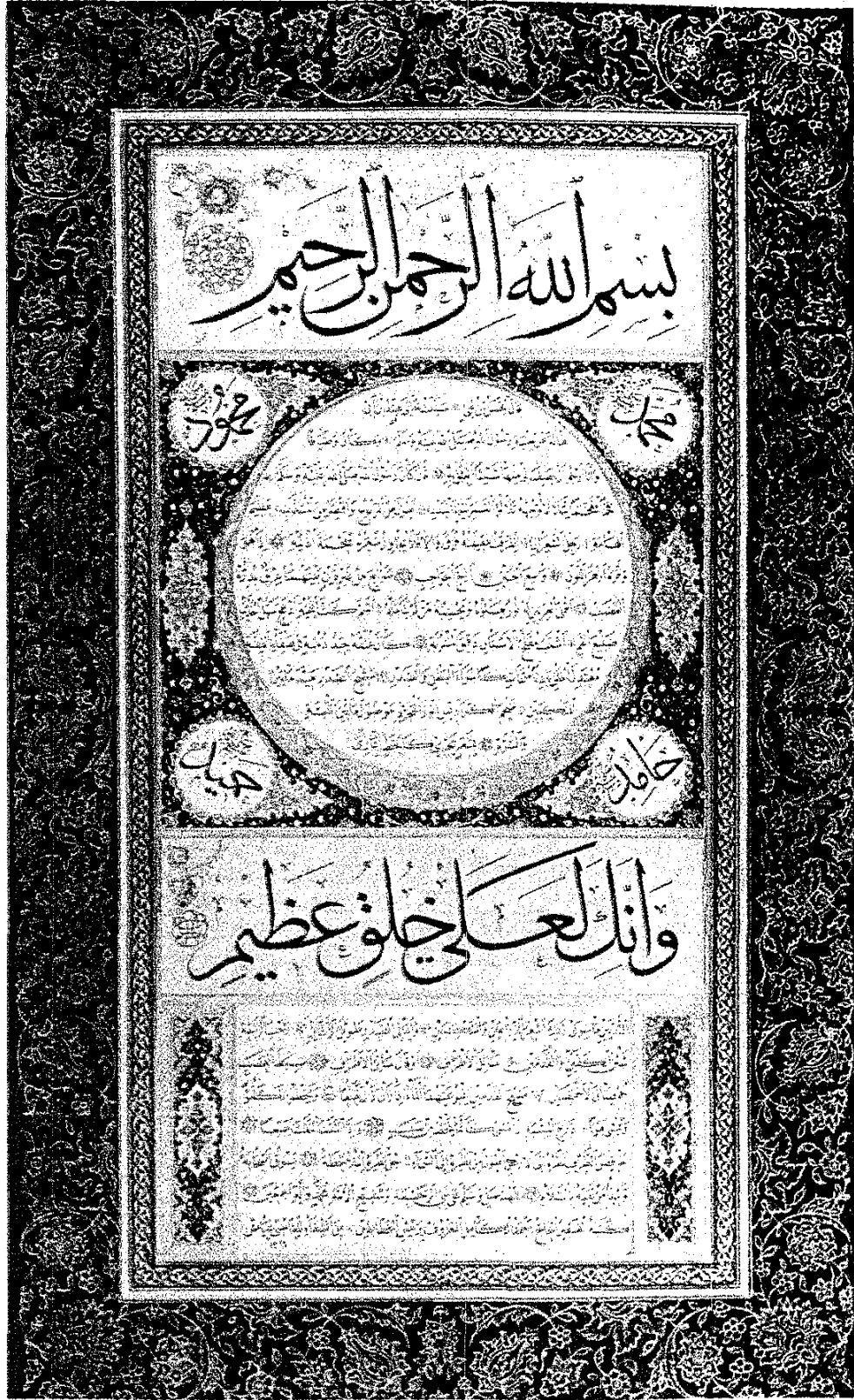
Şekerzâde Mehmed Efendi'nin farklı bir biçimde yazdığı muhakkak-sülüs-nesih hilye. Arapça metin sülüs, altındaki Türkçe meâli nesih hattıyladır (1162/1749 tarihli, husûsi koleksiyon).

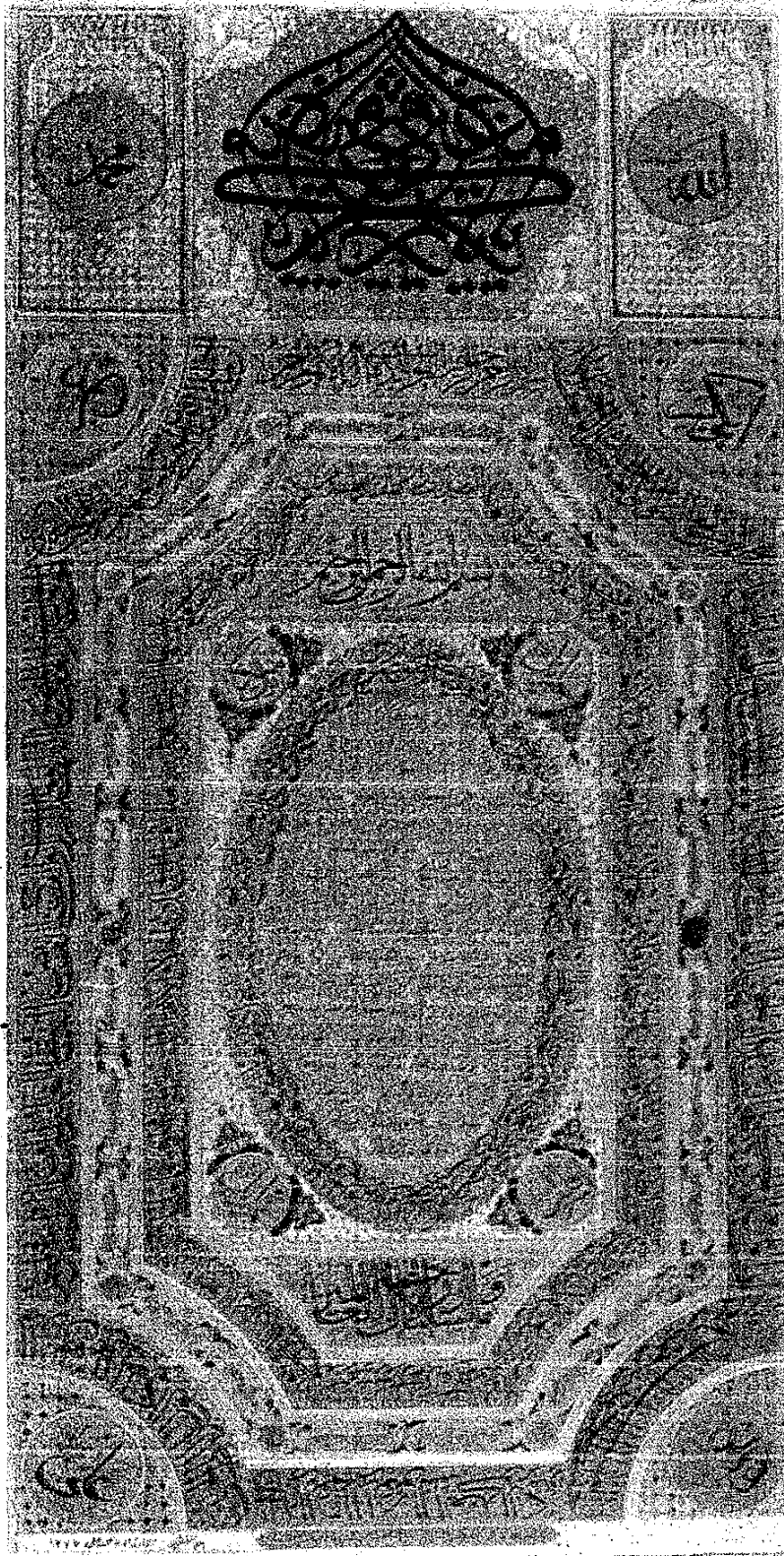
Yesârî Mehmed Es'ad Efendi'nin ta'lik hattıyla yazdığı hilye (1192/1778 tarihli, Topkapı Sarayı Müzesi).

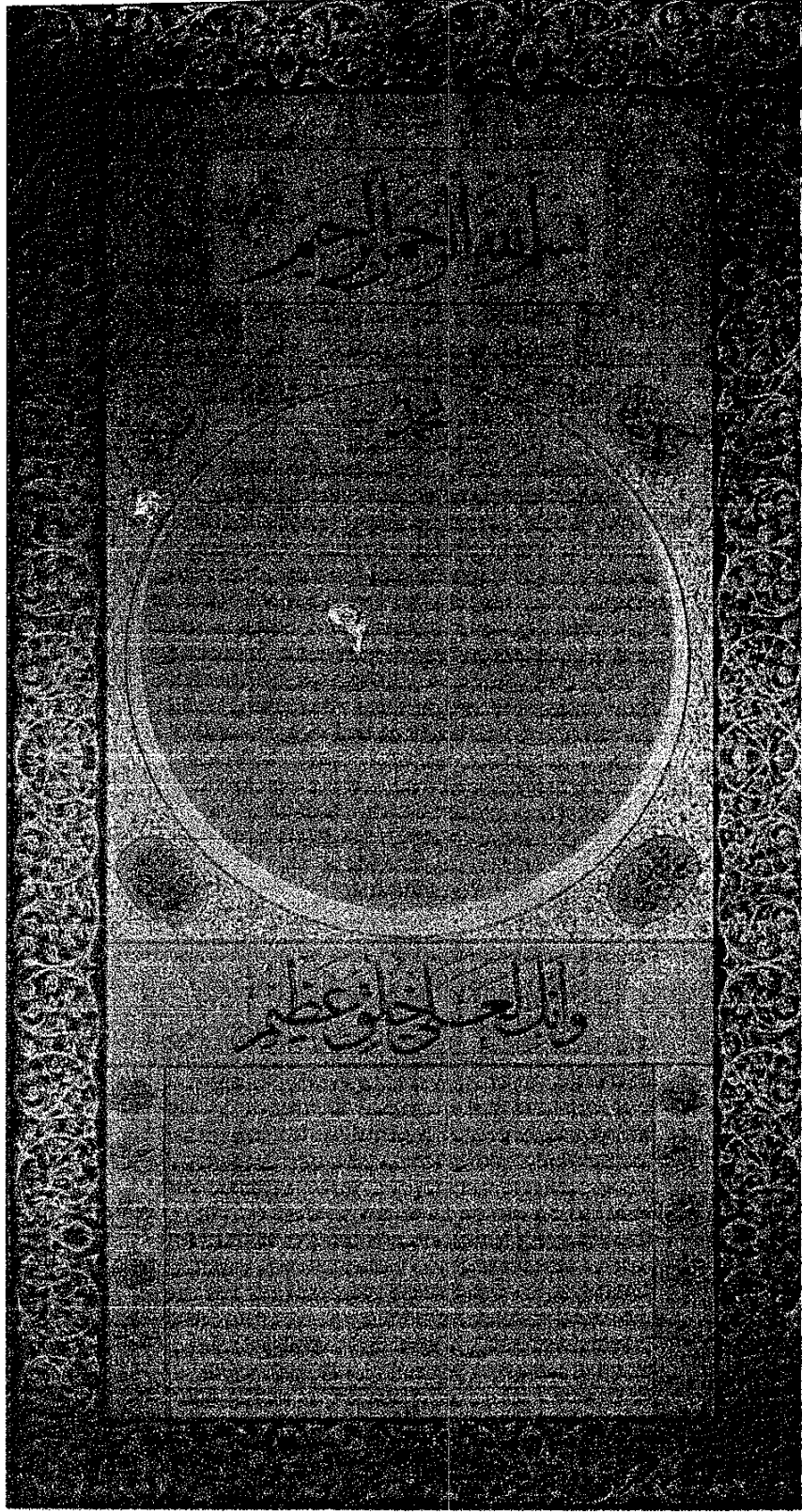
Yahya Hilmi Efendi'nin sülüs-nesihle yazdığı Ebû Hüreyre rivâyeti hilye metni (1825/1868 tarihli, Topkapı Sarayı Müzesi).

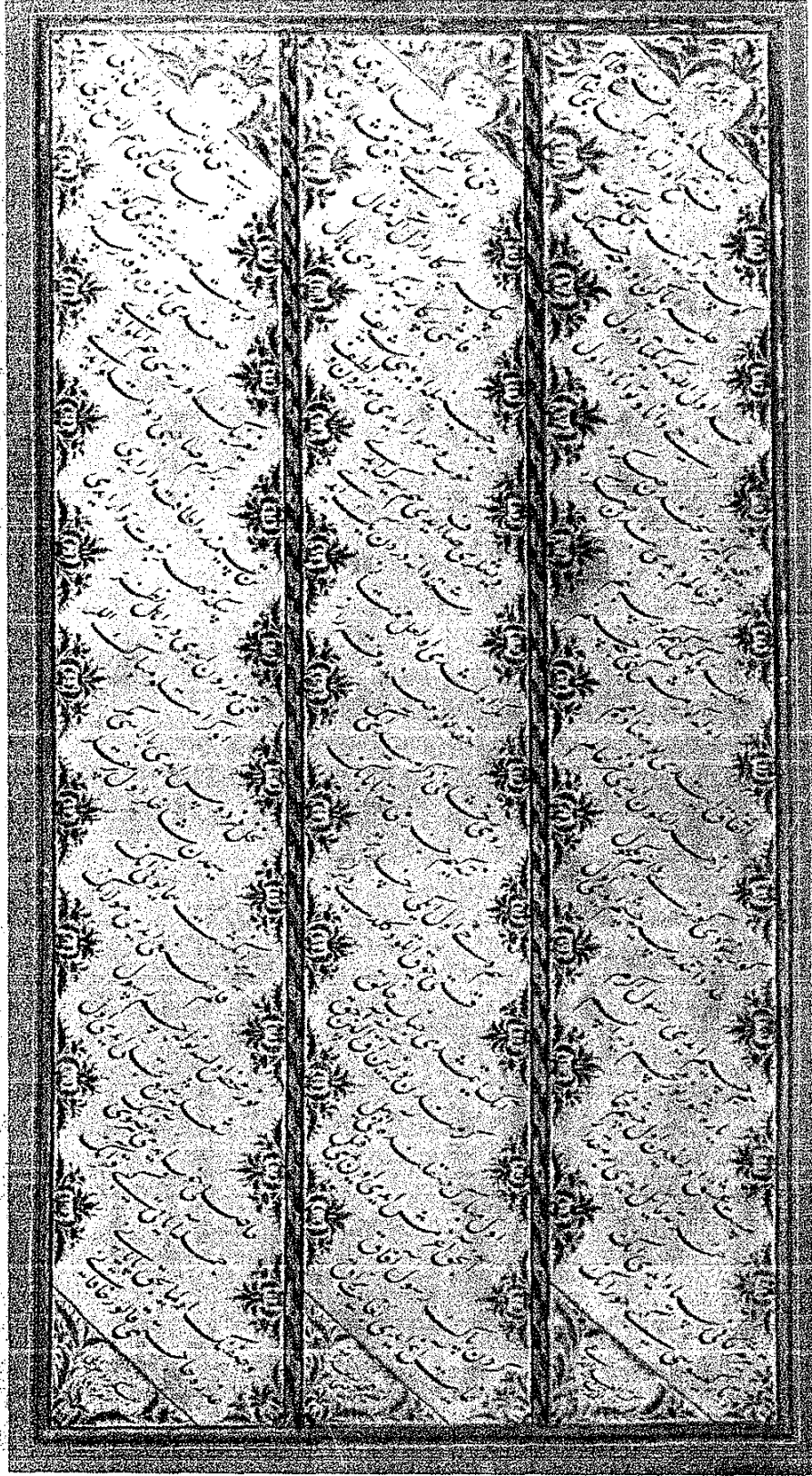
Hacı Kâmil Akdik'in Şifâ-i Şerif'den alınan Hz. Hasan rivâyetiyle yazdığı muhakkak-sülüs-nesih hilye. Tezhîbi Bahaddin Tokathoğlu'nundur (1349/1930 tarihli, Berlin Halk Kütüphanesi /Almanya).

Mehmed Aziz Rifâî'nin Mustafa Râkım'î örnek olarak muhakkak-sülüs-nesih-ta'lik hatlarıyla yazdığı farklı biçimdeki hilye (1324/1906 tarihli, Emin Barın Koleksiyonu).

Hacı Ârif Efendi'nin Kısas-ı Enbiya'dan faydalanarak muhakkak-sülüs-nesihle yazdığı Türkçe hilye (1304/1887 tarihli, Osmaniye Matbaasında basılmış ilk matbû örnektir).

Arabzâde Mehmed Sa'dullah Efendi'nin ta'lik hattıyla levha hâlinde yazdığı Hilye-i Hâkanî'nin 30 beyitlik bölümü (1249/1833 tarihli, İstanbul-Arnavutköyü Tevfikîye Câmii).